

Jarosław Gryz

Współczesny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego

Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego 1, 11-27

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Współczesny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego

Autor podejmuje kluczowe dla współczesnych stosunków międzynarodowych pytanie o paradygmat bezpieczeństwa. Kluczową tezą jest stwierdzenie, że paradygmat takowy występuje i ewoluuje w czasie wraz z podmiotami stosunków międzynarodowych oraz zmieniającymi się uwarunkowaniami bezpieczeństwa międzynarodowego. Pojęcie to nie jest jednolite dla wszystkich podmiotów stosunków międzynarodowych, a jego swoista uniwersalność wynika z posiadania pewnego zespołu wspólnych cech, które występują w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnym, regionalnym, subregionalnym, lokalnym) i są tożsame dla większości podmiotów występujących w stosunkach międzynarodowych. Oznacza to, że istniejący paradygmat bezpieczeństwa posiada częściowe cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, tożsame dla większości podmiotów w nim występujących. Przybiera przy tym nie tylko odmienne postacie w przypadku poszczególnych wymiarów bezpieczeństwa (globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego), lecz także dla poszczególnych podmiotów.

Dynamika stosunków międzynarodowych w pierwszej dekadzie XXI wieku sprawia, że jednym z najważniejszych problemów dla bytu i rozwoju ogółu podmiotów występujących w środowisku międzynarodowym jest ich bezpieczeństwo. Bezpieczeństwo, które odnosi się zarówno do możliwości swobodnej, niezagrożonej egzystencji podmiotu, jak i jego rozwoju w czasie i przestrzeni. Bezpieczeństwo rozumiane jako przetrwanie podmiotu (państwa, narodu, grupy etnicznej), jego integralności (terytorialnej, organizacyjnej, innej), niezależności politycznej oraz jakości egzystencji¹.

Celem niniejszego artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi pozwalającej na stwierdzenie, czy we współczesnych stosunkach międzynarodowych występuje paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego i czy jest on tożsamy dla podmiotów stosunków międzynarodowych funkcjonujących w pierwszej dekadzie XXI wieku². Tym samym jego celem jest zweryfikowanie, na podstawie jakiego wzorca formułowane jest bezpieczeństwo podmiotu.

Tezą artykułu jest to, że paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego występuje. Ewoluuje on przy tym w czasie wraz z podmiotami stosunków międzynarodowych oraz zmieniającymi się uwarunkowaniami bezpieczeństwa międzynarodowego.

¹ J. Kukulka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 7, s. 34.

² W kontekście niniejszego artykułu termin paradygmat rozumiany jest jako przyjęty w danym okresie rozwoju nauki wzorzec badań. Do jego zmiany dochodzi wówczas, gdy na podstawie istniejącego wzorca nie jest możliwe rozwiązywanie stawianych problemów oraz gdy pojawia się coraz więcej anomalii (faktów), które zdają się przeczyć obowiązującym w ramach wzorca lub wyprowadzanym z niego teoriom. T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962, s. 12, 23, 187.

W związku z powyższym, udzielając odpowiedzi na postawione pytania jak również po to, by zweryfikować stawianą tezę, postanowiono rozpatrzyć następujące zagadnienia:

- a. Czy występuje uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego, odnoszący się do poszczególnych wymiarów stosunków międzynarodowych: globalnego, regionalnych, subregionalnych, lokalnych;
- b. Jakie cechy paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego: globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego przesądzają o jego uniwersalności;
- c. Jakie jest znaczenie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego dla badań w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego;
- d. Jakie jest zastosowanie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w badaniach nad bezpieczeństwem;
- e. W jaki sposób można wykorzystać paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego w formułowaniu polityki i strategii podmiotu stosunków międzynarodowych.

W założeniu, próba udzielenia odpowiedzi na powyższe zagadnienia oraz weryfikacja stawianej tezy umożliwi ukazanie roli, znaczenia i zastosowania paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w:

- określaniu charakteru środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego;
- określaniu bezpieczeństwa podmiotów w nim występujących;
- realizacji badań nad bezpieczeństwem międzynarodowym;
- formułowaniu polityki i strategii bezpieczeństwa podmiotów kształtujących bezpieczeństwo międzynarodowe.

1. Uniwersalność paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego

Bezpieczeństwo międzynarodowe – w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym, procesualnym – można definiować w odmienny sposób, przy wykorzystaniu różnorodnych teorii oraz podejść badawczych³. Dotyczy ono jednak zawsze podmiotów występujących w stosunkach międzynarodowych w postaci: państw oraz społeczeństw, narodów i narodo-

³ Pojęcie bezpieczeństwa w znaczeniu politologicznym, występujące w naukach społecznych, cechuje różnorodność i dowolność wykładni. Obecnie mamy do czynienia z nieustającym rozszerzaniem jego znaczenia, co sprawia, że nie ma spójnej, uzgodnionej definicji bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych. Jednak w literaturze przedmiotu możemy wyodrębnić trzy główne podejścia, na podstawie których podejmowane są próby zdefiniowania tego pojęcia. Są to: sposób odczuwania bezpieczeństwa, sposób rozumienia bezpieczeństwa, sposób określania bezpieczeństwa. Dlatego też po zimnowojennym ujęciu terminu bezpieczeństwo międzynarodowe ujmowane na podstawie ww. podejścia koncentruje się zazwyczaj na stosunku do:

- Stanu bezpieczeństwa: subiektywnego, obiektywnego, negatywnego, pozytywnego: W. Multan, *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991, s. 22; B. Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, [w:] Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf 1991, s. 19;
- Zakresu podmiotowego bezpieczeństwa: J. Kukulka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów...*, op. cit., s. 34; H. Brown, *Thinking About National Security*, Boulder 1983, s. 4;

wości, tworzonych z ich udziałem instytucji oraz organizacji rządowych i pozarządowych o charakterze ponadnarodowym⁴. Jest to rezultatem występowania we współczesnych stosunkach międzynarodowych podmiotów, które niezależnie od swego charakteru, ze względu na demokratyczność wzajemnych relacji między państwami, są częścią społeczności międzynarodowej⁵.

Dążąc zatem do określenia paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego, w pierwszej kolejności należy odnieść się do jego składowych. Ich zdefiniowanie pozwoli na określenie, czy paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego występuje i czy posiada swą postać uniwersalną, czy też nie. W założeniu będą to:

- **cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego** opisane na procesach, zjawiskach, zdarzeniach w nim występujących⁶;
- **wymiary bezpieczeństwa międzynarodowego**: globalny, regionalne, subregionalne, lokalne⁷;
- **cechy własne podmiotu bezpieczeństwa**: podmiotowe, przedmiotowe, procesualne⁸;

-
- Zakresu przedmiotowego bezpieczeństwa: R. Zięba, *Wpływ procesów internacjonalizacji na ewolucję bezpieczeństwa państw*, [w:] J. Kukułka (red.), *Internacjonalizacja życia narodów i państw*, Warszawa 1991, s. 78–92; J. Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość*, Warszawa 1996, s. 109–238;
 - Dynamiki (oraz towarzyszącej jej ewolucji) bezpieczeństwa: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 27; M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 1996, s. 15; E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa–Kraków 2002, s. 138–143;
 - Procesu bezpieczeństwa: R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego – koncepcje – struktury – funkcjonowanie*, Warszawa 2004, s. 47–54; J. Stańczyk, *Kres „zimnej wojny”. Bezpieczeństwo europejskie w procesie zmiany międzynarodowego układu sił (na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.)*, Toruń 2004.

Tego typu ujęcia występują zwykle w odniesieniu do wymiaru narodowego i międzynarodowego bezpieczeństwa (E. Haliżak, *Regionalny kompleks bezpieczeństwa Azji Północno-Wschodniej*, Żurawia Papers, zeszyt nr 3/2004, część I i VII), posługując się przy tym licznymi modelami eksplanacyjnymi na podstawie których tworzone są jego teorie (J.Z. Pietraś, *Teoria stosunków międzynarodowych*, [w:] T. Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław 1997, s. 29–38). Ponadto stosowane są w odmiennych podejściach badawczych (J. Czuputowicz, *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku*, Warszawa 1998, s. 61–73).

- ⁴ Szerzej nt. podmiotów – uczestników stosunków międzynarodowych S. Bieleń, *Proces instytucjonalizacji międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] J. Kukułka (red.), *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1988, s. 320–321.
- ⁵ E. Haliżak, *Demokratyczność systemu międzynarodowego*, [w:] E. Haliżak, D. Popławski (red.), *Demokracja w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1997, s. 7–23; J.Z. Pietraś, *Uczestnicy stosunków międzynarodowych*, [w:] T. Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław 1997, s. 41–50.
- ⁶ Szerzej nt. procesów, zjawisk, zdarzeń w rzeczywistości międzynarodowej: J. Kukułka (red.), *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych...*, *op. cit.*, T. Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe...*; W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz (red.) *Stosunki międzynarodowe*, Wrocław 2000; E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza – struktura – dynamika*, Warszawa 2000; E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych...*, *op. cit.*
- ⁷ Szerzej: J. Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość...*; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego...*; E. Haliżak, *Regionalny kompleks bezpieczeństwa Azji Północno-Wschodniej...*, *op. cit.*
- ⁸ Szerzej J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa...*, *op. cit.*; J. Czuputowicz, *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku...*, *op. cit.*; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskie...*, *op. cit.*

- kryteria określające byt i rozwój podmiotu bezpieczeństwa w postaci **wyzwań, zagrożeń** oraz **szans**⁹.

Charakteryzując przyjęte podejście badawcze w pierwszej kolejności odniesiono się do cech środowiska bezpieczeństwa, opisanych na procesach, zjawiskach, zdarzeniach; w drugiej do wymiarów bezpieczeństwa międzynarodowego; w trzeciej do cech własnych podmiotów bezpieczeństwa; w czwartej zaś do kryteriów określających byt i rozwój podmiotu bezpieczeństwa. Przyjęto przy tym, że wzajemne uzupełnienie wymienionych składowych paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego sprawi, iż okaże się rzeczą możliwą określenie jego uniwersalności, odnoszącej się do poszczególnych wymiarów stosunków międzynarodowych: globalnego, regionalnych, subregionalnych, lokalnych.

Rozpatrując **cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego**, opisane na podstawie procesów, zjawisk, zdarzeń w nim występujących, można przyjąć, że tworzą one zasadnicze tło bezpieczeństwa podmiotu. Jest to rezultatem udziału podmiotu w stosunkach międzynarodowych oraz jego działań lub ich braku w kontekście tego, co w tym środowisku zachodzi. Należy przy tym podkreślić, iż z uwagi na zróżnicowanie podmiotów nie wszystkie procesy, zjawiska, zdarzenia są im tożsame. W związku z tym następuje tu istotne zróżnicowanie zarówno w postrzeganiu, jak i w zastosowaniu paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego przez poszczególne podmioty (państwa i ich organizacje, podmioty pozarządowe).

Na tym tle, opierając się na **wymiarach bezpieczeństwa międzynarodowego** można przyjąć, że paradygmat posiada swą postać: globalną, regionalną, subregionalną, lokalną. Założenie to jest rezultatem konstatacji, że bezpieczeństwo podmiotu przyjmuje odmienną postać w zależności od rozpatrywanego jego kontekstu, wymiary bezpieczeństwa zaś – pomimo wzajemnego przenikania – pozostają odrębne tak w poszczególnych regionach, subregionach, jak też lokalnie¹⁰. W związku z tym globalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego posiada zespół cech środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, które zwykle uzupełniane są przez cechy środowiska bezpieczeństwa regionalnego, subregionalnego, lokalnego tożsame dla danego podmiotu. Sprawia to, że podmiot bezpieczeństwa za każdym razem dysponuje innym zespołem cech, które określają odmienną – spe-

⁹ J. Gryz, *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – rola i znaczenie w kształtowaniu bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej”, Warszawa 2004, nr 4, s. 56 i n.

¹⁰ Obecnie bezpieczeństwo danego podmiotu oraz jego stan implikują nie tylko uwarunkowania, lecz przede wszystkim trendy związane z rozwojem cywilizacji, nauki, techniki. Trendy te wpływają na kształt i charakter przyszłego bezpieczeństwa. Rozwój nanotechnologii, biologii molekularnej, sztucznej inteligencji, inżynierii kwantowej decyduje przy tym o skali i rodzajach przekształceń, które następują w wymiarze wewnętrznym oraz zewnętrznym funkcjonowania danego podmiotu w środowisku bezpieczeństwa. Konwergencja nanotechnologii, biologii molekularnej, sztucznej inteligencji, inżynierii kwantowej zadecyduje przy tym, jakie narzędzia i metody umożliwią bezpieczne zapewnienie bytu oraz rozwoju podmiotu w XXI wieku. Bezpieczeństwo będzie musiało sprostać tym wyzwaniom oraz powinno być zdolne przeciwstawić się licznym zagrożeniom. Na tym tle rozwój nauk kognitywnych – dzięki kwantowej teorii materii, teorii życia uwzględniającej strukturę DNA, technice komputerowej – prawdopodobnie pozwoli na zastosowanie nowych mechanizmów i struktur obronnych, zarówno w społeczeństwie, państwie, jak i we wszelkich tworzonych oraz znoszonych strukturach społecznych. J. Gryz, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa w XXI wieku. System bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, tom I pracy naukowo-badawczej pod kierunkiem R. Kulczyckiego, *Zagrożenia polityczne, strategia oraz system bezpieczeństwa RP XXI wieku*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2004.

cyficzna dla danego podmiotu – perspektywę postrzegania paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego. Można zatem przyjąć, że paradygmat bezpieczeństwa nie jest jednolitym dla wszystkich podmiotów, jego uniwersalność wynika zaś z posiadania pewnego zespołu wspólnych cech, które występują w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnym, regionalnym, subregionalnym, lokalnym) i są tożsame dla większości podmiotów występujących w stosunkach międzynarodowych. Zespół ten może być definiowany w stosunku do rzeczywistości międzynarodowej oraz zachodzącej w niej ustawicznej zmiany. W konsekwencji oznacza to, że nie występuje jeden uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa. Istniejący paradygmat posiada jedynie cząstkowe cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, tożsame dla większości podmiotów w nim występujących. Przybiera przy tym nie tylko odmienne postacie w przypadku poszczególnych wymiarów bezpieczeństwa (globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego), lecz także dla poszczególnych podmiotów¹¹. Decydującym o uniwersalizmie paradygmatu bezpieczeństwa jest wspomniany zespół cech środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego.

W związku z powyższym uniwersalność paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego zasadniczo polega na tym, że tworzy on niekompletny wzorzec poznania naukowego, w którym wzajemnie dopełniające się cechy własne podmiotów oraz środowiska bezpieczeństwa kreują obraz rzeczywistości społecznej. Jest to właściwość paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego. Ów obraz rzeczywistości społecznej decyduje przy tym, co zostanie wyodrębnione i stanowić będzie o bezpieczeństwie podmiotu w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym i procesualnym. Ponadto, jakie teorie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego będzie w sobie zawierał i jakie teorie będą na jego podstawie formułowane. Paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego wiąże się bowiem z kontekstem, w którym rozpatrywane jest bezpieczeństwo podmiotu. Jest przy tym formułowany w stosunku do związanych w nim kryteriów poznawczych określających byt i rozwój podmiotu, wśród których najważniejsze miejsce zajmują: zagrożenia, wyzwania, a także szanse formułowane w stosunku do ryzyka, jakie ponosi podmiot w rezultacie swych działań bądź ich zaniechania w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego¹².

Rozpatrując zagadnienie **wyzwań, zagrożeń i szans dla podmiotu bezpieczeństwa** należy w pierwszej kolejności podkreślić ich specyficzne funkcje w zakresie poznania paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego. Są one immanentną cechą środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, określającą byt i rozwój podmiotu. W stosunku do wyzwań, zagrożeń i szans formułowana jest zazwyczaj ocena stanu bezpieczeństwa podmiotu kategoria „zagrożeń” odgrywa zaś w tej ocenie zasadniczą rolę. Warto przy tym podkreślić, iż zagrożenia i wyzwania pełnią przy tym rolę swoistego „katalizatora” poznania naukowego, szanse natomiast są zwykle pomijane, co prawdopodobnie wynika z relatywizmu poznawczego, co stanowi „szansę” dla danego podmiotu, a co nie. Stąd też pojawiające się w licznych pracach podejście, wskazujące zazwyczaj na zagrożenia, niekiedy zamienienie na wyzwania i zagrożenia, które jako czynniki warunkują bezpieczeństwo. Są przy tym

¹¹ Według T.S. Kuhna zmiana paradygmatu nie oznacza jakiegos istotnego postępu poznawczego, polegającego na zbliżaniu się do prawdy. Oznacza jedynie, że nowy paradygmat stanowi ulepszone narzędzie dalszych badań. *The Structure of Scientific Revolutions...*, *op. cit.*, s. 12.

¹² M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie...*, s. 93 i kolejne; J. Stefanowicz, *Rzeczpospolitej pole bezpieczeństwa*, Warszawa 1993, s. 106–125.

np. pochodną sprzecznych interesów, czy też koncepcji bezpieczeństwa¹³. Tym niemniej, definiując paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego w pierwszej dekadzie XXI wieku, można przyjąć, że jego stałymi kategoriami poznawczymi są zarówno:

- wyzwania (rozumiane jako zespół czynników, których wybór określa negatywny lub pozytywny stan bytu i rozwoju podmiotu)¹⁴;
- zagrożenia (rozumiane jako zespół czynników negatywnie oddziałujących na byt i rozwój podmiotu)¹⁵;
- szanse (rozumiane jako zespół czynników pozytywnie oddziałujących na byt i rozwój podmiotu)¹⁶.

Podejście to umożliwia zarówno ukazanie kompleksowości bezpieczeństwa danego podmiotu, jak i jego złożoności w kontekście paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego.

Należy w tym miejscu podkreślić, że zespół cech własnych podmiotu *de facto* przesądza o zakresie, w jakim jest rozpatrywane jego bezpieczeństwo, a także jaki jest zakres przyporządkowanych mu cech wynikających z paradygmatu bezpieczeństwa. Stąd też np. uniwersalność paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego, rozpatrywana w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym i procesualnym, pozostanie zawsze dyskusyjna, gdyż ograniczona jest do jednego bądź pewnej grupy kryteriów tożsamy dla podmiotu bądź określonej ich grupy. Kryteria te, w postaci np. wartości czy interesów, *de facto* przesądzają o uniwersalności paradygmatu¹⁷. Należy przy tym podkreślić, iż rozpatrując kryterium, na podstawie którego dokonywana jest ocena bezpieczeństwa podmiotu, ich relatywna zmienność sprawia, że jako zespół cech własnych podmiotu (np. w postaci jego potrzeb czy celów) będą stałym elementem odnoszonym od istniejącego paradygmatu bezpieczeństwa.

¹³ J. Kukułka, *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów...*, *op. cit.*, s. 29–40; A.D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990, s. 18.

¹⁴ Jak wskazuje R. Zięba, model analizowania bezpieczeństwa w kontekście zagrożenia wymaga w stosunku do poprzedniego modyfikacji. Zazwyczaj zagrożenia są ukazywane jako zbyt szeroko traktowany zespół zjawisk negatywnych, wśród których odnajdują się wyzwania dla polityki bezpieczeństwa podmiotu. Z uwagi na to, że jawią się jako trudne do sprostania odnajdują się w kategorii niebezpieczeństw, a te postrzegane są jako zagrożenia. R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2004, wyd. IV, s. 29.

¹⁵ Jak pisze R. Zięba (*op. cit.*, s. 28), percepcja zagrożeń zewnętrznych przez dany podmiot może być odbiciem realnego stanu rzeczy (zagrożenia rzeczywistego czy potencjalnego) lub też może być fałszywa. Względem ten, jak i duża zmienność w czasie i przestrzeni elementów składających się na bezpieczeństwo, sprawiają trudności w procesie ich poznawania, a te są przyczyną rezygnacji przez badaczy z budowania ogólnej teorii bezpieczeństwa.

¹⁶ Jak pisze autor, szanse wiążą się z konceptualną i intelektualną gotowością przywódców państw do wykorzystania posiadanych zasobów na rzecz realizacji polityki w zmiennych uwarunkowaniach międzynarodowych na rzecz zapewnienia bytu i rozwoju. Niesie to z sobą konieczność posiadania wspólnej wizji, misji i celu, a także przyporządkowania tym trzem kryteriom posiadanych zasobów i środków. Stanowi to zarówno wyzwanie, jak i szansę umożliwiającą wraz z innymi państwami zapewnianie potrzeb, realizację interesów, osiąganie celów w każdej ze sfer aktywności państw: pod względem politycznym, bezpieczeństwa, ekonomicznym, społecznym i kulturowym, w każdym z wymiarów: globalnym, regionalnym, subregionalnym, na płaszczynach: normatywnej i organizacyjnej. J. Gryz, *Proces instytucjonalizacji stosunków transatlantycznych*, Warszawa 2004, s. 226.

¹⁷ Szerzej na ten temat w: Cz. Maj, *Wartości polityczne w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 1992.

Determinuje to postrzeganie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego oraz jego uniwersalności.

W związku z powyższym opisując uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego, można wskazać na dwa wzajemnie uzupełniające się zespoły cech, które go tworzą. Cechy te – podmiotowe i przedmiotowe oraz procesualne – przypisywane są zasadniczo wszystkim podmiotom występującym w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Należy przy tym podkreślić, że procesualny zespół cech paradygmatu stanowić może składową zarówno cech podmiotowych, jak i przedmiotowych podmiotu bezpieczeństwa. Wynika to zasadniczo z faktu, że procesy – będące częścią danej rzeczywistości społecznej – oddziałują na podmiot oraz przedmiot bezpieczeństwa.

2. Cechy paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego: globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego

Uniwersalność paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w pierwszej dekadzie XXI wieku polega na tym, że posiada on pewien zamknięty zespół cech opisujących zarówno środowisko bezpieczeństwa podmiotów, jak i same podmioty. Zespół ten, w postaci cech środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, wymiarów bezpieczeństwa międzynarodowego, cech własnych podmiotu bezpieczeństwa czy też kryteriów określających byt i rozwój podmiotu bezpieczeństwa – wyzwań, zagrożeń, szans – rozpatrywany łącznie i rozłącznie pozwala na konstruowanie niemal dowolnych teorii bezpieczeństwa. Ów zespół cech sam w sobie przyjmuje także postać swoistego wzorca poznania naukowego, choć trudno byłoby go jednoznacznie określić z uwagi na: a) wykazaną wcześniej zmienność przyjmowanych kryteriów; b) przyjmowany kontekst rozważań¹⁸. Stąd też występujący w stosunkach międzynarodowych paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego jest zwykle niekompletny oraz zmienny w czasie. Należy przy tym podkreślić, że cechy paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego, określane na podstawie opisu kompleksowości środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, stanowią o jego złożoności¹⁹.

Zmienne składowe paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego, a właściwie ich zespoły, są podstawowym utrudnieniem w jego wyodrębnieniu. Dotyczyć to może np. rozpatrywanego w stosunku do paradygmatu zagadnienia aktualnego stanu bezpieczeństwa

¹⁸ Tego typu próby podejmowane były w licznych pracach, które określały poziom poznania teoretycznego rzeczywistości społecznej, jednak ich wartość związana jest zwykle z pewnym okresem, którego dotyczyły. Przykładem mogą być takie prace, jak: A.D. Rotfeld, *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990; S. Stefanowicz, *Ład międzynarodowy. Doświadczenie i przyszłość...*, op. cit.; W. Kostecki, *Europe after the cold war. The security complex theory*, Warszawa 1996; J. Czaputowicz, *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku...*, op. cit. Wynika to z występujących w nauce o stosunkach międzynarodowych przewartościowań teorii i kontynuacji pewnych ich elementów. Szerzej na ten temat por. K.N. Waltz, *Foreword: Thoughts about Assaying Theories*, [w:] C. Elman, M.F. Elman (ed.), *Progress in International Relations Theory. Appraising the Field*, Massachusetts Institute of Technology, September 2003, s. I–III; C. Elman, M.F. Elman, *Introduction: Appraising Progress in International Relations Theory*, *ibidem*, s. 2–5.

¹⁹ Szerzej na ten temat por. Cz. Mojsiewicz, *Współistnienie lub nieistnienie*, Warszawa 1986; B. Moller, *Security Concepts: New Challenges and Risks*, Copenhagen 1993; D. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.

podmiotu, jak i prognozowanych zmian, które zachodzić mogą w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego²⁰. W związku z tym jednym z możliwych sposobów pozwalających na wyodrębnienie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego jest analiza kompleksowości stosunków międzynarodowych w sferze bezpieczeństwa. Wówczas – na podstawie ewolucji procesów oraz zjawisk – wykazanie cech własnych paradygmatu, które determinują zakres jego poznania, charakter, specyfikę oraz uniwersalność. Ewolucja ta może być rozpatrywana np. przez płaszczyznę (w licznych pracach traktowaną jako wymiar lub sferę) bezpieczeństwa: polityczną, ekonomiczną, społeczną, kulturową, informacyjną, ekologiczną, militarną²¹. Pozwala to na wskazanie podejścia, dzięki któremu można starać się wyodrębnić uniwersalność paradygmatu poprzez wskazanie na zespół cech, które przynależne są danej grupie (zbiorowi) podmiotów (teoria zbiorów może mieć w tym zakresie duże zastosowanie). W efekcie, o cechach własnych paradygmatu bezpieczeństwa decydują:

- charakter założeń;
- przyjęta wielokryterialność;
- rodzaj bezpieczeństwa – wewnętrzne lub zewnętrzne.

Należy przy tym podkreślić istotę przyjmowanego podejścia, które dotyczy podmiotu, a tym samym definicji uniwersalnego paradygmatu bezpieczeństwa, mającego zastosowanie w jego kontekście, np.:

- charakterystyki zakresu jego bezpieczeństwa (zmienności, wielopłaszczyznowości, przestrzenności)²²;
- spektrum bezpieczeństwa (przyjmowanego kryterium poznania – jednego, np. militarnego, czy też większej ich liczby)²³;
- zakresu wartości chronionych (zwykle definiowanych w odniesieniu do sposobu pojmowania bezpieczeństwa, np. interesów czy prestiżu państwa)²⁴.

Na tym tle liczba przyjmowanych wzorców bezpieczeństwa (np. globalnego, regionalnego czy też narodowego, ponadnarodowego) wyprowadzanych z jednego uniwersalnego wzorca – paradygmatu bezpieczeństwa – posiada charakter niemal nieograniczony. Wzorcelte wskazują bowiem na konkretną, rozpatrywaną cechę bezpieczeństwa lub jego kontekst

²⁰ Szerzej na ten temat por. A. Hyde-Price, *European Security Beyond the Cold War. Four Scenarios for the Year 2010*, London 1991; A.H. Toffler, *Wojna i Antywojna*, Warszawa 1997; C. Weinberger, P. Schweizer, *Następna wojna światowa*, przedmowa M. Thatcher, Warszawa 1999.

²¹ Obecnie powszechnie przyjmowany jest wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa, w którym politolodzy stosują własne wykładnie. Np. w polskiej literaturze przedmiotu autorzy rozróżniają: Janusz Stefanowicz – militarne, gospodarcze, ekologiczne, polityczne, ideologiczne; Józef Kukułka – ideologiczne, polityczne, wojskowe i ekonomiczne (w ramach bezpieczeństwa ekonomicznego rozróżnia: bezpieczeństwo energetyczno-surowcowe, żywnościowe, gospodarcze); Ryszard Zięba – militarne, ekonomiczne, kulturowe, ekologiczne; Cz. Mojsiewicz – gospodarcze, technologiczne, ekologiczne, informacyjne; Marek Pietraś: polityczne, gospodarcze, społeczne, ekologiczne; J. Gryz, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa...*, op. cit.

²² A. Czarnocki, Z.J. Pietraś, *Współistnienie państw. Wstęp do międzynarodowych stosunków politycznych*, Lublin 1988, s. 98–102.

²³ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa...*, op. cit., s. 24–25.

²⁴ *Ibidem*, s. 25–27.

(cywilizacyjny, kulturowy, inny)²⁵. Tym samym paradygmat „stapia się” z danym podmiotem bezpieczeństwa²⁶.

Uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego określony jest zwykle przez zespół cech, które uznawane są za powszechne w kontekście środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego z uwagi na fakt, że opisują one stosunki między podmiotami tworzącymi społeczność międzynarodową. Dzieje się tak niezależnie od kontekstu bezpieczeństwa podmiotu: regionalnego, subregionalnego, lokalnego. Umożliwia to wskazanie takiej grupy cech występujących w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego, na podstawie których i w stosunku do których formowany jest wzorzec badań. Są to:

- A) Anarchiczność środowiska międzynarodowego, wynikająca ze zmian w rozkładzie potęgi między podmiotami dążącymi do zapewnienia jej wzrostu, zwykle w wyniku rywalizacji politycznej, ekonomicznej, społeczno-kulturowej, militarnej²⁷;
- B) Turbulencyjność środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego wynikająca z ewolucji charakteru zagrożeń, które w warunkach głębokich współzależności posiadają charakter zarówno politycznych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych, jak i militarnych. Ich występowanie skłania podmioty do poszukiwania nowych form związków, dzięki którym mogą – w mniej lub bardziej sformalizowany sposób – przeciwstawiać się tym zagrożeniom, wzmacniając swe bezpieczeństwo²⁸;
- C) Wrażliwość i podatność podmiotów na negatywne impulsy płynące ze środowiska międzynarodowego, wynikająca z narastania procesów oddziaływań i współzależności międzynarodowych. Owa wrażliwość i podatność podmiotu jest przy tym zwykle wyrażana przez jego zdolność do adaptacji lub nie na tle niekorzystnych zmian zachodzących w środowisku międzynarodowym²⁹;

²⁵ Jak pisze M. Pietraś, bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych jest nie tylko potrzebą, wartością istotną, lecz także dynamicznym procesem społecznym (*Bezpieczeństwo ekologiczne...*, op. cit., s. 20 i n.). W związku z tym paradygmaty bezpieczeństwa: regionalne, subregionalne, lokalne stanowią przejaw „uniwersalizacji” podejścia w którym bezpieczeństwo rozpatrywane jest zarówno w stosunku do konkretnych uwarunkowań, jak i właściwości podmiotu. Decydującymi są przy tym struktura środowiska międzynarodowego i zachodzące w nim procesy.

²⁶ Symptomatyczną pracą w kontekście określenia paradygmatu bezpieczeństwa w pierwszej dekadzie XXI w. jest *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego* Samuela P. Huntingtona (Warszawa 2001), która definiując środowisko międzynarodowe, *de facto* definiuje środowisko współczesnego bezpieczeństwa międzynarodowego. Spełnia przy tym postulat Hedleya Bulla, który wskazywał na prace traktowane powszechnie jako swoisty paradygmat poznania naukowego.

²⁷ Warto w tym miejscu przytoczyć słowa B. Buzana, który podkreśla znaczenie potęgi jako pojęcia kierującego uwagę na anarchię w systemie międzynarodowym poprzez koncentrowanie uwagi na możliwościach państw. Umożliwia to zarówno empiryczne, jak i teoretyczne konstatacje o strukturze anarchii. Por. B. Buzan, *Peace, Power and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, „Journal of Peace Research” 1984, vol. 21, s. 19.

²⁸ W tym kontekście na uwagę zasługują słowa D. Shena, który stwierdza, że poszukiwanie właściwych form zapewnienia bezpieczeństwa *de facto* tworzy konieczność tworzenia sojuszy o różnym stopniu ich zinstytucjonalizowania. D. Shen, *Can Alliances Combat Contemporary Threats?* The Washington Quarterly, Spring 2004, no. 2, s. 165–179.

²⁹ Jak pisze E. Haliżak, w stosunkach międzynarodowych, tak jak w systemie, zachodzą stałe działania ze strony jednych podmiotów oraz przeciwdziałania ze strony innych – mają miejsce akcje i reakcje określające dynamikę stosunków międzynarodowych. Por. E. Haliżak, *Demokratyczność systemu międzynarodowego?* [w:] E. Haliżak, D. Popławski (red.), *Demokracja w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1997, s. 7–23.

- D) Normatywność stosunków międzynarodowych, która określa formy aktywności podmiotów, w tym sposoby zapewniania bezpieczeństwa³⁰;
- E) Instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych, które obejmują wszelkie sfery aktywności podmiotów (zwykle państw): polityczną, ekonomiczną, społeczno-kulturową, bezpieczeństwa. W rezultacie, zinstytucjonalizowany model współpracy staje się swoistym wzorcem dla działań podmiotów³¹.

Wymienione cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego są przy tym stałymi elementami paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego (niezależnie od jego wymiaru: globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego), które ewoluując w czasie, podlegają zmianom³². Stanowią przy tym zespół cech, które określają uniwersalizm paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego. Zespół ten podlega daleko idącej ewolucji wraz ze zmianą uwarunkowań międzynarodowych. Przykładem w tym kontekście może być bezpieczeństwo podmiotów w dobie zimnej wojny i po jej zakończeniu. Jest to efektem oparcia paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego o procesy jako zmienne niezależne, występujące w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Na ich tle podmioty generują zespół cech zależnych, występujących w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego

Cechy paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego: regionalnego, subregionalnego, lokalnego wiążą się przy tym z zagadnieniem nie tylko samych podmiotów bezpieczeństwa międzynarodowego, lecz przede wszystkim sposobu odczuwania przez nie bezpieczeństwa. Owo odczuwanie bezpieczeństwa tworzy przy tym stałą, niewymienioną w dotychczasowych rozważaniach cechę paradygmatu. Cecha ta jest przy tym niezwykle zmienna, co wiąże się z faktem, że bezpieczeństwo podmiotu podyktowane jest subiektywnością oceny i nie posiada miarodajnego charakteru³³. Tym niemniej, owa subiektyw-

³⁰ Jak pisze M. Pietraś, normy określają ogólne kierunki postępowania stron reżimu, a więc standardy zachowań, zarówno w kategoriach praw, jak i obowiązków. Nie muszą mieć przy tym charakteru prawnie wiążącego, chociaż z reguły powiązane są z określonymi umowami wielostronnymi. Por. M. Pietraś, *Państwa narodowe wobec dynamiki procesów bezpieczeństwa*; [w:] J. Fiszer (red.), *Państwa narodowe w euroatlantyckich strukturach*, Warszawa 1996, s. 65.

³¹ Jak pisze autor, rozwój stosunków międzynarodowych po zakończeniu drugiej wojny światowej skutkował powstaniem nowych, organizacyjnych form współpracy między państwami. Formy te są rezultatem narastania współzależności, które tworzą struktury oddziaływań międzynarodowych w postaci instytucji i organizacji. Są przy tym wynikiem uwarunkowań międzynarodowych, które określiły stan, w jakim znajdują się państwa poprzez procesy przenikania wewnętrznej i zewnętrznej sfery ich aktywności. Tym samym instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych stanowi rezultat stanu świadomości narodów, grup społecznych, jednostek zorganizowanych w państwa. Proces instytucjonalizacji obejmuje przy tym sferę świadomości i praktyki życia społeczeństw, wprowadzając ład, w ramach którego państwa łatwiej formułują swą politykę, stając się tym samym bardziej pewnymi w podejmowanych działaniach oraz wiarygodnymi dla swych partnerów w warunkach przechodzenia od geopolityki do geoeconomiki. Por. J. Gryz, *Proces instytucjonalizacji stosunków transatlantyckich...*, op. cit., s. 72.

³² Szerzej nt. praw determinujących stosunki międzynarodowe w: J. Kukulka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2004.

³³ W tym miejscu należy przytoczyć słowa M. Pietrasia, który stwierdza, że na zjawisko bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych składają się dwa aspekty: po pierwsze – brak obiektywnie istniejących zagrożeń, po drugie – brak subiektywnych obaw, że takie zagrożenia istnieją lub mogą wystąpić. Brak bezpieczeństwa, wynikający z obiektywnego stanu środowiska międzynarodowego, wzmacniany jest przez element subiektywny, tj. niepewność. Wynika ona z niepełnej informacji o zamierzeniach i działaniach innych państw (podmio-

ność oceny wskazuje w sposób jednoznaczny na racjonalność lub irracjonalność działań, jak i zachowań podmiotów bezpieczeństwa międzynarodowego. Jest przy tym pochodną rywalizacji o potęgę i wpływy, a także rezultatem oraz przyczyną anarchii środowiska międzynarodowego³⁴.

3. Znaczenie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego dla badań w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego

Starając się udzielić odpowiedzi nt. znaczenia paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego dla badań prowadzonych w ramach stosunków międzynarodowych, nie sposób pominąć kwestii podejść badawczych, które określają ich rezultaty. Główne nurty badawcze, takie jak np. realistyczny, racjonalistyczny czy behawioralny, akcentując odmienne, specyficzne dla nich podejścia badawcze, *de facto* tworzą odmienne wykładnie, przez które bezpieczeństwo podmiotu jest oceniane³⁵. W związku z tym, uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego posiada niemal nieograniczoną liczbę ujęć, które są zmienne w czasie i przestrzeni. Zwykle ujęcia te odnoszone są do pewnej, subiektywnie określonej i ocenianej podmiotowej, przedmiotowej czy procesualnej cechy podmiotu. Cechy te stanowią przy tym o działaniach, które podmiot realizuje bądź nie w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Działania te mogą się np. sprowadzać do:

- delegalizacji wojny napastniczej oraz towarzyszącej jej międzynarodowej kontroli zbrojeń jako przejawu minimalizacji niebezpieczeństwa towarzyszącego konceptualnej gotowości państw do prowadzenia wojen³⁶;
- terroryzmu międzynarodowego stanowiącego instrument polityki, instrument przemocy. Jest on przejawem, a zarazem konsekwencją walki, w której służy do zdobycia władzy i wynikającej stąd potęgi³⁷;
- zastępowania dwustronnych form współpracy międzynarodowej wielostronnymi, których charakter oraz funkcje są niemal nieograniczone³⁸;

tów, przyp. autora), ale także z takich właściwości środowiska międzynarodowego, jak zdecentralizowanie, złożoność i duża dynamika zmian. Por. M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne...*, *op. cit.*, s. 19.

³⁴ Warto w tym miejscu przytoczyć poglądy B. Buzana, który podkreśla znaczenie potęgi jako pojęcia skupiającego uwagę na anarchii w systemie międzynarodowym poprzez koncentrowanie uwagi na możliwościach państw. Stwierdza on, że potęga może posłużyć jako główna cecha opisowa anarchii, a także główny motyw działania państw. Umożliwia to zarówno empiryczne, jak i teoretyczne konstatacje o strukturze anarchii (rozkładzie potęgi). Por. B. Buzan, *Peace, Power and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*, „Journal of Peace Research” 1984, vol. 21, s. 119.

³⁵ Szerzej nt. podejść badawczych w stosunkach międzynarodowych w: J. Kukulka (red.), *Zmienność i instytucjonalizacja stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1988; T. Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław 1997.

³⁶ B. Buzan, E. Herring, *The Arms Dynamic in World Politics*, Boulder CO, Lynne Rienner Publishers 1998, s. 201–215.

³⁷ J. Gryz, *Terroryzm międzynarodowy w ujęciu paradygmatu realizmu politycznego*, [w:] E. Olszewski (red.), *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, Lublin 2004, s. 269.

³⁸ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego...*, *op. cit.*, s. 117–373.

- zachowania równowagi ekologicznej oznaczającej zapewnienie bezpieczeństwa środowiska naturalnego człowieka, jego egzystencji³⁹;
- ograniczania przestępczości zorganizowanej, pogłębiającej współzależność różnych typów zagrożeń dla podmiotów stosunków międzynarodowych⁴⁰;
- zapobiegania destabilizacji, słabości bądź upadkowi systemów politycznych państw i międzynarodowych poszczególnych regionów⁴¹;
- konfrontacji cywilizacyjno-kulturowej między różnymi społecznościami oraz państwami⁴²;
- usuwania skutków dysproporcji w rozwoju poszczególnych regionów świata⁴³;
- powstrzymywania międzynarodowych migracji ludności⁴⁴;
- rozwoju badań i dążenia do eliminacji chorób epidemiologicznych, stanowiących zagrożenie dla populacji ludzkiej niezależnie od występowania ognisk zakaźnych⁴⁵.

Wymienione powyżej działania podmiotu stosunków międzynarodowych – zasadniczo nie wszystkie, lecz ich reprezentatywny wybór – jednoznacznie definiują środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego innych podmiotów w nim występujących. Jest to istotna konstatacja w kontekście paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego. Paradygmat ten buduje przestrzenny obraz środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, a w nim wyzwania, zagrożenia i szanse, które determinują działania podmiotów. Tworzy to zarówno przesłanki do opisu środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego podmiotu, jak i jego miejsca w tym środowisku. Symptomatyczne dla tej oceny są raporty Organizacji Narodów Zjednoczonych, które identyfikują w skali globu oraz poszczególnych jego regionów wyzwania, zagrożenia, a także szanse dla ich sprostania bądź przewyciężenia⁴⁶.

W związku z powyższym paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego pełni istotne funkcje eksplanacyjne w postaci:

- tworzenia przestrzennego, wielokryterialnego obrazu środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego⁴⁷;
- określenia istoty, zakresu, charakteru, specyfiki bezpieczeństwa podmiotu w wymiarze globalnym, regionalnym, subregionalnym, lokalnym⁴⁸;

³⁹ M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne...*, *op. cit.*, s. 91–149; UNEP Annual Report 2004.

⁴⁰ Patrz publikacje UN Office on Drugs and Crime dot. różnorodnych form przestępczości zorganizowanej (<http://www.unodc.org/unodc/index.html>).

⁴¹ F. Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, Poznań 2005, s. 15–19.

⁴² S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2001, s. 12–40.

⁴³ *Human Development Report 2003. Millennium Development Goals: A compact among nations to and human poverty*, New York, Oxford, Oxford University Press 2003, s. 15 i n.

⁴⁴ *The State of the World Refugees 2000. Fifty Years of Humanitarian Action*, Oxford University Press 2005, s. 275–287.

⁴⁵ K. Pickering, L. Owen, *An Introduction to Global Environmental Issues*, 2nd ed., Routledge, London 1997, s. 336–344; R. Kovach, B. McGuire, *Guide to Global Hazards*, Firefly, Buffalo, New York 2004, s. 182–191.

⁴⁶ *Human Development Report 2003. Millennium Development Goals...*, *op. cit.*, *The State of the World Refugees...*, *op. cit.*

⁴⁷ B. Buzan, *People, States and Fear...*, *op. cit.*

⁴⁸ B. Buzan, *The Interdependence of Security and Economic Issues in the „New World Order”*, [w:] R. Stubbs, G. Underhill (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Macmillan, London, 2004, s. 96.

- racjonalizacji i ukierunkowania działań podmiotów poprzez politykę i strategię w środowisku międzynarodowym na rzecz przewyciężania zagrożeń, sprostania wyzwaniom, wykorzystania szans⁴⁹.

Z tego powodu badania w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego oparte na jego paradygmacie prowadzą do:

- a. przyjmowania stałych, wynikających z paradygmatu cech rzeczywistości międzynarodowej, środowiska bezpieczeństwa (anarchiczności środowiska bezpieczeństwa, wrażliwości i podatności podmiotów, ewolucji zagrożeń, normatywności oraz instytucjonalizacji bezpieczeństwa podmiotów);
- b. określania kierunków działań określających bezpieczeństwo podmiotu (np. delegalizacji wojny napastniczej i kontroli zbrojeń, terroryzmu międzynarodowego oraz wielu innych, wymienionych i niewymienionych w tekście);
- c. łącznego bądź rozłącznego badania płaszczyzn (sfer, wymiarów) bezpieczeństwa: politycznego, ekonomicznego, społeczno-kulturowego, militarnego.

Rezultatem tych badań jest określenie istoty, zakresu, charakteru, a także specyfiki bezpieczeństwa podmiotu zarówno w jego wymiarze zewnętrznym, jak i wewnętrznym w stosunku do uwarunkowań (determinantów) występujących w środowisku międzynarodowym. Należy przy tym podkreślić, że paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego stanowi także istotną konceptualną podstawę podejmowanych przez podmiot działań w wymiarze wewnętrznym oraz zewnętrznym. Działania te są przy tym przede wszystkim pochodną percepcji bezpieczeństwa podmiotu oraz skali wyzwań, zagrożeń i szans, przed którymi się on znajduje.

4. Zastosowanie paradygmatu bezpieczeństwa w badaniach nad bezpieczeństwem

Odnosząc się do zastosowania paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w badaniach nad bezpieczeństwem, należy najpierw wskazać na kategorie poznania naukowego, które determinują bezpieczeństwo podmiotu. Są to wymienione wcześniej wyzwania, zagrożenia, szanse, spełniające funkcje kryteriów oceny istoty, zakresu, charakteru, a także geopolitycznej i geoeconomicznej specyfiki bezpieczeństwa podmiotu, zarówno w jego wymiarze zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Kryteria te w kontekście paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego nie występują przy tym samoistnie, lecz są zwykle odnoszone do wizji, misji oraz celu działań podmiotu⁵⁰. Należy przy tym podkreślić, że:

- wizja bezpieczeństwa podmiotu wyraża konceptualną gotowość do sprostania wyzwaniom, zagrożeniom, szansom, zwykle określającym jego działania na rzecz zapewnienia bytu i rozwoju w średnio- i długoterminowej perspektywie czasu;

⁴⁹ G. Evans, *Towards the formation of a new world order in Asia – Pacific*, Backgrounder, Vol. 3, No 1, 31 Jan 92, s. 4.

⁵⁰ J. Gryz, *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej...*, op. cit., s. 56 i n.

- misja bezpieczeństwa podmiotu określa sposób jego bieżącego działania na rzecz zapewnienia bytu i rozwoju w stosunku do istniejących (rozpoznanych) wyzwań zagrożeń, szans;
- cele bezpieczeństwa podmiotu wyznaczają kierunek działań (realizowanych bądź podejmowanych) w stosunku do istniejących (rozpoznanych) oraz prognozowanych wyzwań zagrożeń, szans (patrz rys. 4).

Wizja, misja i cel bądź cele podmiotu są przy tym zawsze związane z wyzwaniem, zagrożeniem, szansami, które rozpoznawane są na podstawie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego). Należy przy tym podkreślić, iż cele stanowią pochodną interesów, potrzeb i wartości, do których odnozione jest bezpieczeństwo podmiotu. Razem stanowią one (tj. wizja, misja, cele podmiotu, wyzwania, zagrożenia i szanse) zespół dziewięciu składników bezpieczeństwa podmiotu, które opisywane są na paradygmacie bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnego, regionalnego, subregionalnego i lokalnego). Składniki te przesądzają przy tym o stanie bezpieczeństwa podmiotu i są zwykle wyodrębniane poprzez zastosowanie determinantów bezpieczeństwa międzynarodowego w postaci np. terroryzmu międzynarodowego czy konfliktu cywilizacji⁵¹. Ujęciu poznawczym wyglądają następująco:

- a) wizja podmiotu – wyzwania, zagrożenia, szanse;
- b) misja podmiotu – wyzwania, zagrożenia, szanse;
- c) cele podmiotu – wyzwania, zagrożenia, szanse.

Warto w tym miejscu podkreślić, iż wymienione składniki przesądzają o:

- zdolności podmiotu do sprostania wyzwaniom dla bytu i rozwoju;
- wrażliwości podmiotu na zagrożenia dla bytu i rozwoju oraz zdolności do przeciwstawiania się im;
- umiejętności podmiotu do kreowania i wykorzystania szans na rzecz zapewnienia bytu i rozwoju.

Powyższe rozwiązania znajdują swoje zastosowanie zwykle w formułowanej przez podmiot polityce i strategii bezpieczeństwa: politycznego, militarne, ekonomicznego, społeczno-kulturowego w wymiarze narodowym i ponadnarodowym⁵². W konsekwencji paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego znajduje swe zastosowanie zarówno w badaniach nad bezpieczeństwem, jak i w działaniach praktycznych podmiotu.

⁵¹ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa...*, *op. cit.*, s.17 i n.

⁵² Jak pisze C. Rutkowski, aktualny stan wiedzy oraz stopień uporządkowania teorii i włączenia jej w służbę praktyki nie pozwalają, niestety, na formułowanie jednoznacznych i gotowych dyrektyw praktycznego działania w sferze bezpieczeństwa. To, co możemy zrobić, to kształtowanie świadomości zmian, odczucia potrzeby nowego, innego podejścia, ukazywanie oraz wyjaśnianie kierunków i trendów przeobrażeń oraz postulowanie ogólnego charakteru pożądanych działań i niezbędnych umiejętności w zakresie formułowania i realizacji polityki i strategii bezpieczeństwa. Por. C. Rutkowski, *Zarządzanie strategiczne na drodze ku nowej filozofii i nowym paradygmatom*, Warszawa 2004, s. 60 i n.

5. Wykorzystanie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w formułowaniu polityki i strategii podmiotu

Odnosząc się do działań podmiotu opartych na paradygmacie bezpieczeństwa międzynarodowego należy podkreślić, że przyjmują one podwójną postać, wyrażaną w jego polityce i strategii. Zarówno polityka, jak i strategia służą przy tym poszukiwaniom najskuteczniejszych sposobów zapewnienia bytu i rozwoju podmiotu⁵³. W związku z tym, wizja, misja oraz cele podmiotu poddane oglądowi przez pryzmat wyzwań, zagrożeń oraz szans stanowią podstawę do formułowania polityki i strategii. Dzieje się tak wówczas, kiedy podejście w zakresie zapewnienia bytu i rozwoju podmiotu przybiera postać kompleksową, nieodnoszoną jedynie do zagrożeń czy wyzwań występujących w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. By tak się stało, podmiot musi spełnić kilka istotnych warunków, które wiążą się z konceptualną gotowością do zapewnienia bezpieczeństwa. Będą to:

1. Posiadanie spójnej wizji, misji oraz celów w zakresie bezpieczeństwa;
2. Zidentyfikowanie wyzwań, zagrożeń oraz szans dla zapewnienia bezpieczeństwa;
3. Posiadanie struktur organizacyjnych zdolnych do efektywnego zapewnienia bezpieczeństwa;
4. Posiadanie unormowań prawnych, pozwalających na efektywną realizację polityki i strategii bezpieczeństwa;
5. Posiadanie odpowiedniej kultury organizacyjnej (wiedzy i doświadczenia)⁵⁴.

Rozpatrując zagadnienie wykorzystania paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w formułowaniu polityki i strategii podmiotu, należy przede wszystkim podkreślić konieczność posiadania przez podmiot swojej wizji, misji i celu – celów działania w zakresie bezpieczeństwa podmiotu. Stanowią one bowiem podstawę do wszelkich działań, o powodzeniu których decyduje wola polityczna oraz konceptualna gotowość sprostania wyzwaniom, przeciwstawienie się zagrożeniom, wykorzystanie szans. Zasadnicze znaczenie posiadają również istniejące, tworzone bądź znoszone rozwiązania normatywne i organizacyjne, a także ludzkie działania osadzone w kulturze organizacji społecznej. Bezpieczny byt i rozwój podmiotu w środowisku bezpieczeństwa XXI wieku wiąże się przy tym z umiejętnością jego zapewnienia w stosunku do wartości, potrzeb, interesów oraz celów, które warunkują realizację polityki i strategii podmiotu w perspektywie krótko-, średnio-, długoterminowej⁵⁵. Istotną funkcję pełni przy tym przegląd strategiczny, który w stosunku do paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego periodycznie weryfikuje założenia strategii: ogólnej, dziedzinowych, sektorowych⁵⁶. Ponadto, w zakresie wykorzystania wzorca bezpieczeństwa międzynarodowego dokonuje:

- a) stałej analizy strategii w wymiarze zewnętrznym oraz wewnętrznym podmiotu;
- b) rozpoznania jego silnych i słabych stron;

⁵³ B. Buzan, *People, States and Fear...*, op. cit., s. 18 i n.

⁵⁴ J. Gryz, *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej...*, op. cit.

⁵⁵ S.P. Sałajczyk, *Strategia w polityce współczesnych państw. Aspekty teoretyczne*, [w:] R. Kuźniar (red.), *Między polityką a strategią*, Warszawa 2004, s. 20.

⁵⁶ C. Rutkowski, *Przeгляд strategiczny jako narzędzie polityki*, Warszawa 2003, s. 37 i n.

- c) weryfikacji potencjału (rzeczywistych możliwości);
- d) weryfikacji podstaw przyszłych działań strategicznych⁵⁷.

Truizmem zatem jest twierdzenie, że wykorzystanie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w formułowaniu polityki i strategii podmiotu odgrywa zasadniczą rolę w pomyślnym bądź niepomyślnym zapewnieniu jego bytu i rozwoju.

* * *

Podsumowując rozważania nt. paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego pierwszej dekady XXI wieku, można stwierdzić, że we współczesnych stosunkach międzynarodowych nie występuje jeden uniwersalny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego. Istniejący paradygmat posiada jedynie stałe składowe w postaci: cech środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego (opisanych na procesach, zjawiskach, zdarzeniach w nim występujących), wymiarów bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego); cech własnych podmiotów bezpieczeństwa (podmiotowych, przedmiotowych, procesualnych); kryteriów określających byt i rozwój podmiotu bezpieczeństwa (wyzwań, zagrożeń i szans). Składowe te są przy tym poddane zmiennej ocenie i interpretacji w zależności od podejścia badawczego podmiotu badań.

Współczesny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego nie jest jednolity dla wszystkich podmiotów stosunków międzynarodowych, a jego swoista uniwersalność wynika z posiadania pewnego zespołu wspólnych cech, które występują w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego (globalnym, regionalnym, subregionalnym, lokalnym) i są tożsame dla większości podmiotów występujących w stosunkach międzynarodowych. Oznacza to, że istniejący paradygmat bezpieczeństwa posiada cząstkowe cechy środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, tożsame dla większości podmiotów w nim występujących. Przybiera przy tym nie tylko odmienne postacie w przypadku poszczególnych wymiarów bezpieczeństwa (globalnego, regionalnego, subregionalnego, lokalnego), lecz także dla poszczególnych podmiotów.

W związku z powyższym swoista uniwersalność paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego zasadniczo polega na tym, że tworzy on niekompletny wzorzec poznania naukowego, w którym wzajemnie dopełniające się cechy własne podmiotów oraz środowiska bezpieczeństwa kreują obraz rzeczywistości społecznej. Na tym tle jednym z możliwych sposobów pozwalających na wyodrębnienie paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego jest analiza kompleksowości stosunków międzynarodowych w sferze bezpieczeństwa. Uzyskany paradygmat wiąże się przy tym z kontekstem, w którym rozpatrywane jest bezpieczeństwo podmiotu oraz związane w nim kryteria poznawcze, określające byt i rozwój podmiotu. Jest to właściwość paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego przesądzająca o zakresie jego poznania.

Główne nurty badawcze akcentując odmienne, specyficzne dla nich podejścia badawcze, *de facto* tworzą odmienne wykładnie, przez które bezpieczeństwo podmiotu jest

⁵⁷ *Ibidem.*

oceniane. Sprawia to, że paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego posiada niemal nieograniczoną liczbę ujęć, które są zmienne w czasie i przestrzeni. Ujęcia te odnoszone są do pewnej, subiektywnie określonej i ocenianej podmiotowej, przedmiotowej lub procesualnej cechy podmiotu bezpieczeństwa międzynarodowego. W rezultacie paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego buduje przestrzenny obraz środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, tworząc zarówno przesłanki do jego opisu, jak i miejsca podmiotu w tym środowisku. Należy przy tym podkreślić, że paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego stanowi także istotną konceptualną podstawę podejmowanych przez podmiot działań w wymiarze wewnętrznym oraz zewnętrznym.

Działania podmiotu bezpieczeństwa międzynarodowego, oparte na paradygmacie bezpieczeństwa międzynarodowego, przyjmują podwójną postać, wyrażaną w jego polityce i strategii. Zarówno polityka, jak i strategia służą przy tym poszukiwaniom najsukuczniejszych sposobów zapewnienia bytu i rozwoju podmiotu. Dzieje się tak wówczas, kiedy podejście podmiotu do zapewnienia bytu i rozwoju przybiera postać kompleksową. Zasadnicze znaczenie posiadają przy tym istniejące, tworzone bądź znoszone rozwiązania normatywne i organizacyjne, a także ludzkie działania osadzone w kulturze danej organizacji społecznej. Truizmem jest zatem twierdzenie, że wykorzystanie nawet zmiennego i nie w pełni zdefiniowanego paradygmatu bezpieczeństwa międzynarodowego w formułowaniu polityki i strategii podmiotu odgrywa zasadniczą rolę w pomyślnym bądź niepomyślnym zapewnieniu jego bytu i rozwoju.